

Het beleg van Bergen op Zoom in 1747

dr. O. van Nimwegen*

Inleiding

„De vesting van Bergen op Zoom is verlore, maer van 't garnizoen soveel gesalveert als van het masacre overgebleeven is,” schreef generaal Isaac Kock baron van Cronström op 16 september 1747 aan de regering in Den Haag. Dit jaar is het precies 250 jaar geleden dat de Fransen Bergen op Zoom bestormden en volledig uitplunderden. Sindsdien heeft de vraag aan wie de val van de vesting te wijten is de gemoederen beziggehouden en hebben vooral Cronström en de soldaten van het garnizoen het moeten ontgelden. Door de nadruk op die fatale dag in september, wordt echter geen recht gedaan aan de hardnekkigheid en dapperheid waarmee de vesting in de daaraan voorafgaande 64 dagen werd verdedigd. Het doel van dit artikel is daar verandering in aan te brengen. Maar alvorens het beleg te behandelen, zullen eerst de voorafgaande ontwikkelingen de revue passer.

Begin 1747 viel een Frans leger Nederland binnen. De Republiek der Verenigde Nederlanden betaalde alsnog de prijs voor haar steun aan de Oostenrijkse vorstin Maria Theresia, die in 1740 haar vader keizer Karel VI was opgevolgd. Frankrijk en Pruisen betwistten deze troonopvolging gewapenderhand met als gevolg de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-

Deze maand, 250 jaar geleden, viel de sterkste vesting van de Republiek – Bergen op Zoom – in Franse handen. Hoewel het aanzicht van de oorlog sindsdien ingrijpend is veranderd, blijkt uit dit artikel het tijdloze karakter van aspecten als het veiligstellen van nationale belangen binnen een bondgenootschappelijk verband, het verrassingselement en daadkracht, inspirerend leiderschap, discipline-handhaving en fratricide (broedermoord). Bovendien wordt duidelijk dat het oordeel over militair leiderschap in hoge mate wordt bepaald door het eindresultaat te velde; en dat soms ten onrechte, zoals in het geval van de 86-jarige generaal Cronström, die zijn taak professioneler uitvoerde dan in de historiografie wordt verbeeld.

1748), waarin Groot-Brittannië en de Republiek na 1742 actieve geallieerden van de jonge Weense troonopvolgster waren. In 1743 versloegen de Engelse en Hannoveraanse troepen de Fransen bij Dettingen, terwijl de Oostenrijkers Beieren bezetten. Hiermee ging de oorlog een nieuwe fase in. De Franse regering besloot compensatie voor de nederlagen te zoeken in de Oostenrijkse Nederlanden, een gebied van grote strategische betekenis voor zowel Groot-Brittannië als de Republiek. Tussen 1744 en 1746 veroverde het Franse leger onder aanvoering van Maurits van Saksen

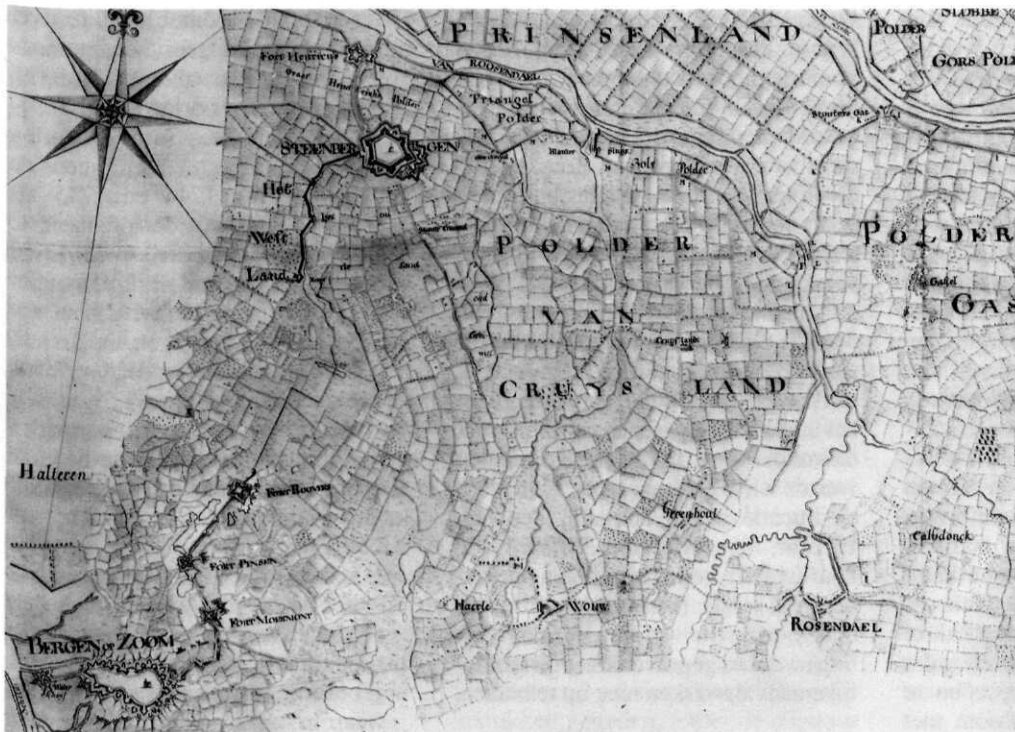
(1696-1750), ook bekend als Maurice de Saxe, alle vestingen in de Oostenrijkse Nederlanden. Na deze grote successen werd in Versailles besloten de oorlog in 1747 tot het grondgebied van de Republiek uit te breiden om zodoende de regering in Den Haag te dwingen tot een vrede op voor Frankrijk gunstige voorwaarden. De Franse invasie werkte echter averechts, want evenals in 1672 leidde zij tot een Orangistische revolutie: de 36-jarige prins Willem IV (1711-1751) werd erfstadhouder van alle zeven gewesten en door de Staten-Generaal benoemd tot kapitein-generaal van de Unie.

Vestingen

In het zuiden werd de Republiek door een reeks vestingen afgeschermd, waarvan de belangrijkste Maastricht en Bergen op Zoom waren. De eerstgenoemde stad domineerde het land tussen de Maas en de beneden-Rijn en vormde de brug tussen de Republiek en het Duitse Rijk, terwijl de laatstgenoemde plaats de sleutel tot Zeeland was. Maurits van Saksen besloot half juni Maastricht te gaan belegeren. De geallieerden probeerden dit te verhinderen met de slag bij Lafelt (2 juli) als gevolg. Het Franse leger behaalde daar weliswaar de overwinning, maar de geallieerden trokken zich vervolgens in goede orde terug naar Maastricht en maakten daardoor een beleg onmogelijk.

Maurits van Saksen was echter niet van plan zich hierbij neer te leggen. Om het geallieerde leger van de ves-

* Dr. O. van Nimwegen is als projectmedewerker en docent werkzaam bij de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.

Afb. 1
Bergen op Zoom
en omgeving
 (foto Algemeen Rijksarchief
 Den Haag, Afdeling
 kaarten, OSK/B45-B)

Afb. 2
'Attaque en belegering
der stad Bergen
op Zoom 1747'
 (foto Algemeen Rijksarchief
 Den Haag, Afdeling
 kaarten, OPV/B-62A)

Op deze plattegrond zijn duidelijk de vier opeenvolgende parallellen zichtbaar, die door de Fransen evenwijdig aan het aangevallen front werden gegraven. Zij zijn met elkaar verbonden door zigzag-loopgraven, dit om enfilierend vuur te voorkomen. Vanuit de vierde of voorste parallel, naderen de belegeraars met sappen (smalle, onmiddellijk op de juiste diepte aangelegde loopgraven) de lunetten in de bedekte weg. De cunette is zichtbaar in het midden van de droge gracht.

ting weg te lokken gaf hij aan zijn rechterhand, Ulrich Friedrich Wolde-mar, graaf van Löwendal (1700-1755), bevel Bergen op Zoom aan te vallen in de vaste overtuiging dat de geallieerden tot ontzet van die stad zouden oprukken, waardoor het beleg van Maastricht alsnog mogelijk zou worden gemaakt. Al spoedig werd echter duidelijk dat dat op een misvatting berustte, want het geallieerde leger roerde zich niet. Bergen op Zoom werd zodoende in plaats van een 'demonstratie' de hoofdoperatie van het Franse leger.

De voorkeur van Maurits van Saksen voor het beleg van Maastricht boven dat van Bergen op Zoom is naast overwegingen van strategische aard, vooral verklaarbaar door het feit dat de laatstgenoemde plaats de sterkste vesting van de Republiek en misschien wel van Europa was. Om te beginnen kon Bergen op Zoom niet ingesloten worden: in het westen stroomde de Schelde en de ruimte tussen Bergen op Zoom en de Roosendaalse Vliet was afgesloten door een linie (de linies van Steenbergen) met drie forten – Moermont, Pinsen en De Rovere – inundaties en de vesting Steenbergen (zie afbeelding 1). De Fransen zouden dus onmogelijk kunnen verhinderen dat steeds nieuwe troepen en voorraden in de belegerde stad werden gebracht. Maar de kracht van Bergen op Zoom zelf school in hoofdzaak in haar verdedigingswerken, die door de beroemde Nederlandse vestingbouwer Menno baron van Coehoorn (1641-1704) waren ontworpen en rond 1700 waren aangelegd (zie afbeelding 2). Door de linie en een versterkte legerplaats voor het westelijk deel van het vestingfront, kwamen alleen de bastions Coehoorn en Pucelle en het daartus-

sen gelegen *ravelijn*¹ Dedem voor de Franse hoofdaanval in aanmerking. Voor de hoofdwal bevond zich een droge gracht met *cunette* (een geul gevuld met water). Naast de flankeringsbatterijen in de bastions en het ravelijn, werd de gracht bestreken door de hoofdgalerij die in de *contrescarp* (een buitenoever van een vestinggracht) was aangelegd. Voor de gracht lag de bedekte weg, die door de aanleg van *lunetten*² in de inspringende hoeken, uitzonderlijk sterk was. In de keel van elke lunet bevond zich een stenen *redoute*³ met daaronder een kazemat. De namen van de vier lunetten voor Coehoorn en Pucelle waren Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland. Vanuit de hoofdgalerij konden mijngangen onder het *glacis* (een aardglooiing op het voorterrein van een fort of vesting) worden gegraven om de vijandelijke aanvalswerken mee op te blazen.

Eerste Uitval

Op 12 juli 1747 verscheen Löwendal met 20.000 à 25.000 man voor Bergen op Zoom. De belegeraars bezetten het terrein van de zee tot aan het fort Moermont en daarnaast liet Löwendal door zijn lichte troepen een stelling betrekken in het plaatsje Wouw tot dekking van zijn rechterflank. In de nacht van 14 op 15 juli openden de Fransen de loopgraven en begonnen met de aanleg van de eerste *parallel*.⁴ De gouverneur van de vesting, luitenant-generaal Wilhelm Ludwig prins van Hessen-Phillipsthal (1680-1760), beschikte toen over slechts 3.600 man, terwijl een garnizoen van tenminste 4.500 man noodzakelijk werd geacht.

Voor de verdediging van de linie en de drie forten zorgde het korps onder commando van generaal Ludwig Friedrich prins van Saksen-Hildburghausen dat 14 bataljons sterk was. Het commando over alle troepen tussen Schelde en Maas werd uitgeoefend door de 86-jarige generaal Isaac Kock, sinds 1720 baron, van Cronström (1661-1751), die de 14de juli 's avonds in Bergen op Zoom was ge-

arriveerd. Cronström beschikte over uitgebreide oorlogservaring: sinds 1693 in Staatse dienst, had hij in de Negenjarige oorlog (1688-1697) en in de Spaanse Successieoorlog (1702-1712) gevochten, en tijdens de veldtochten van 1744 en 1745 als oudste generaal van de infanterie te velde gediend.

Cronström probeerde door een actieve verdediging de Franse aanval zoveel mogelijk te vertragen. Op 16 juli, met het aanbreken van de dag, vond de eerste uitval plaats. Vijftig arbeiders voorzien van scheppen, spaden en pikhouwelen verlieten de bedekte weg om een deel van de tweede parallel te vernielen.

„De Fransen [schrijft vaandrig Pieter Johan van As, die de arbeiders aanvoerde] konde met geene goede aansien, dat wij haar nieuw gebouwde soo overhoopsmeeten, waarom zij ons uyt haar tweede [d.i. het eerste] gebouw (of parallel) veel loode moppen toesonden. Gelijk meede geschieden uyt verscheyde kuylen die se daar hadden. Op mijn hadden se het sterk geladen, omdat ik de eenigste officier was. De arbeiders daar ik bij bleef staan om haar te wijzen, versogten mijn om mijn rok over mijn sjarp toe te knoopen (die van Kinschot droegen de sjarp om het lijf) alsoo zij naar deselve sterk schooten, dat ik doen ook deede. Eenige van de arbeiders begreepen het werk te staeken sonder daartoe bevel te hebben, met haar retraite naar den bedekten weg te neemen, seggende dat se nooyt gehoord hadden, dat ongewapende tegens gewapende wierden uytgesonden. Daar se wel geen ongelijk in hadden, maar wierden door twee oude sergeanten teruggedaald.”

De arbeiders zouden worden gedekt door 200 man, maar de kolonel die deze troepen aanvoerde, stuurde slechts een sergeant met twaalf soldaten en bleef met de rest in de bedekte weg achter. Na ongeveer drie kwartier te hebben gewerkt, achtte Van As het daarom raadzaam terug te keren naar

¹ Een 'ravelijn' is een in de vestinggracht gelegen bolwerk dat dient tot dekking van een poort of een stuk wal tussen twee bastions.

² Een 'lunet' is een gedetacheerd vestingwerk in de vorm van een bastion.

³ Een 'redoute' of 'reduite' is een klein zelfstandig verdedigingswerk.

⁴ Een 'parallel' is een loopgraaf evenwijdig aan het vijandelijke front.

de vesting, vooral toen hij zag dat twee compagnieën Franse grenadiers op hem afkwamen.

Tweede Uitval

Ook een tweede uitval in de nacht van 16 op 17 juli mislukte. De Fransen waren blijkbaar van tevoren gewaarschuwd, want zij hadden de loopgraven met extra troepen bezet. Door het onverwachte zware vuur raakten de Staatse troepen in wanorde en renden terug naar de bedekte weg, op de hieken gezeten door de Fransen, die pas bij de palissaden werden tegengehouden. In totaal kostte deze actie de verdedigers naar schatting zestig doden en gewonden. De Fransen konden vervolgens ongestoord hun tweede parallel voltooiën en de 20ste openen zij het vuur met tweeënveertig kanonnen, veertien mortieren en twee houwitzers.

Onmiddellijk werd duidelijk dat het beleg van Bergen op Zoom geen normale operatie zou worden. Het had meer weg van een strafexpeditie, want niet alleen de vestingwerken werden beschoten maar ook de stad. Met gloeiende kogels werd de Grote Kerk in brand geschoten, terwijl een regen van bommen een groot aantal huizen verwoestte. Sommige soldaten van het garnizoen maakten hiervan gebruik om te gaan plunderen, maar Cronström liet daar met harde hand tegen optreden: zolang er nog geen galg was opgericht, werden de plundersaars gefusilleerd.

Inwoners die de stad niet konden of wilden verlaten, probeerden zich zo goed mogelijk tegen de bommen te beschermen door het aanleggen van schuilkelders. Zo liet de oudste predikant van de stad, Jacob Adriaan Folkers, een hoeveelheid aarde uit zijn tuin en een groot gedeelte van zijn turfvoorraad en takkebossen in zijn voor- en binnenkamer brengen om daarmee de kelders bomvrij te maken.

De 22ste kwam de derde parallel gereed. Löwendal, die toen over 42 bataljons en 39 eskadrons beschikte, besloot ook het fort De Rovere te be-

legeren om daardoor de verdedigers te dwingen hun krachten nog meer te verdelen. Intussen waren echter bij de geallieerden de zaken beter op orde gebracht. Cronström stak de inwoners en de soldaten een hart onder de riem door zich te paard overal in de stad te laten zien en door noch overdag noch 's nachts in een kazemat te verblijven. Vooral de artillerie deed ondanks een groot tekort aan kanonniers van zich horen; elke vierentwintig uur werd 30.000 pond kruit verschoten!

„Men kan geen lof genoeg aan onse artilleristen geeven [schrijft de Gedeputeerde te velde Willem van Haren (1710-1768) de 23ste aan de Staten-Generaal]. Zij zijn nu versterkt door eenigen uit Zuid-Beveland en van de schepen. Ook zijn daar eenige Engelschen bijgekomen, die in den beginne zeer wild waren en 2 à 3 cogels tegelijk op de stukken zetteden, totdat de capitein Verschuur, die zijn pligt met de uiterste vlijt en bravoure verrigt, haaren ijver wat deed modereeren, gesecondeerd door ettelijke Franse bomben en cogels.”

De kanonniers van de schepen bleken echter zeer nonchalant te werk te gaan. De 27ste 's morgens schoten zij vanaf het bastion Pucelle in plaats van op de vijand, op de eigen troepen in de bedekte weg waardoor drie officieren en een soldaat gedood werden.

Cronström en Hessen-Phillipsthal deden hun uiterste best om het beleg van Bergen op Zoom zolang mogelijk te rekken, maar redding van de vesting kon naar hun mening alleen van buiten komen.

„Idereen sal moeten bekennen [had Cronström in september 1745 geschreven] dat de hedendaagsche kunst van vestingen te attaqueeren merkelyk overtreft die van de constructie en defencie derselven, wanneer genoegzaame artillerie en abundantie van alle oorlogsbehoeftens met veel contante penningen voorhanden sijn tot dispositie van den beleegeraar.”

Fiasco

In het hoofdkwartier van het geallieerde leger bij Maastricht was men echter niet bereid om met het volledige leger tot ontzet op te rukken. De Keizerlijke veldmaarschalk Karl Joseph prins van Bathiani of Battányi (1697-1772) en de Engelse opperbevelhebber de 26-jarige William Augustus, hertog van Cumberland (1721-1765) achtten het behoud van Maastricht van groter belang dan dat van Bergen op Zoom. Ten slotte werd na krachtig aandringen van Willem IV alleen besloten een korps van 15 bataljons en 20 eskadron te detacheren.

Begin augustus bevond dit korps zich bij Oudenbosch, waar 16 eskadrons en 2 bataljons zich erbij voegden. Het geheel stond onder commando van luitenant-generaal Jan Sicco baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1693-1757). Opnieuw moest de stadhouder ingrijpen om de geallieerden tot handelen te krijgen. Op 4 augustus gaf hij Schwartzenberg bevel iets te wagen, *risquer une change*, en geen aandacht te schenken aan de angstige adviezen van de vreemde generaals bij zijn korps. Cronström kwam vervolgens met een plan voor een gezamenlijke aanval van het korps bij Oudenbosch en de troepen in Bergen op Zoom op het Franse belegeringsleger. De generaals bij Oudenbosch vonden een 'generale actie' echter veel te gewaagd. Zij waren slechts bereid tot een aanval op Wouw waarvan de verovering de Fransen weliswaar zou dwingen het beleg van De Rovere op te breken, maar het belangrijkste doel, het ontzet van Bergen op Zoom, zou daardoor niet bereikt kunnen worden. Maar zelfs deze kleine operatie liep op een volledig fiasco uit: door onenigheid tussen de generaals van de cavalerie vertrokken de colonnes de 9de veel later dan gepland, met als gevolg dat de aanval op Wouw ongecoördineerd verliep en moest worden afgebroken. De geallieerde verliezen beliepen 86 doden, 139 gewonden en 21 vermisten.

Versterkingen

Nu voorlopig geen sprake kon zijn van het ontzet van de vesting, gaf Cronström aan Schwartzberg bevel zeven bataljons van zijn korps ter versterking van het garnizoen in de linie te sturen. De Fransen naderden intussen uiterst voorzichtig vanuit de vierde parallel de bedekte weg. Sinds zij dichtbij de geallieerde werken sappeerden, moesten zij immers steeds rekening houden met mijnen en daarnaast werden zij onophoudelijk door de verdedigers bestookt met handgranaten: 2.500 stuks per 24 uur. Cronström was vol lof over de dapperheid van de soldaten en de mineurs „...dog dat alles kan den vijand niet beletten bij nagt te herstellen wat men hem bij dag ruïneert.”

Hier wreekte zich het tekort aan mineurs en artilleristen. De situatie verbeterde iets toen in de loop van augustus een tweehonderd Engelse en Oostenrijkse artilleristen en mineurs arriveerden, maar ook deze versterkingen konden niet verhinderen dat de Fransen toch vorderingen bleven maken.

„De vijandelijke sappeurs en mineurs avanceeren nog dagelijks [schrijft Cronström de 17de] en hebben een manier van booren om haar werk te vorderen in de mijnen op sodanige wijze dat se wijzig off geen geluyt maken waardoor de onse sig dikmaals bedroogen vinden hoe naau dat sij zoeken te luysteren watt den vijandelijke mineur doet.”

Op deze wijze lukte het de Fransen om een mijn onder de linkerface van de lunet Zeeland tot ontploffing te brengen en zich in de bres te logeren. De 24ste maakten het garnizoen en de inwoners van Bergen op Zoom zich op voor een uitermate zware nacht en dag: 25 augustus was namelijk de dag van St. Louis, het naamfeest van de Franse koning. Vier verse bataljons uit de linie versterkten het garnizoen en de werken werden extra bezet. Op de lunet Zeeland, het werk dat samen met de lunet Utrecht het meeste ge-

vaar liep, kwam een bezetting van tweehonderd man, waarvan de helft in de kazemat.

Onder de manschappen op de lunet bevond zich Van As, die het bevel voerde over 32 man, „zijnde van agt onderscheyde natien, daar er bij waaren die ik in 't geheel niet konde verstaan, dog het grootste gedeelte waaren Schotten.” Tot middernacht hielden de Fransen zich vrij rustig, maar toen op het signaal van drie vuurpijlen barstte de hel los: alle kanonnen, mortieren en houwitzers werden gelijktijdig afgevuurd en tot ver in de ochtend hield het bombardement aan. Op Pucelle ontplofte om half twee 's nachts het magazijn met gevulde bommen waardoor 29 van de 30 daar aanwezige artilleristen gedood of dodelijk gewond werden. Op Zeeland speelden zich intussen tafereelen af die aan de Eerste Wereldoorlog doen denken. „De stank die wij op Zeeland uytstonden [schrijft Van As] is niet uyt te spreken. Door de meenigte van bommen die wij kreegen wierde veelen van die daar reeds eenige weken begraven waaren met stucken en brocken uyt de grond geworpen.”

Explosie

De Fransen lieten niet alleen bovengronds van zich horen, ook ondergronds waren zij druk bezig. De officieren in de kazemat van Zeeland ontdekten dat er onder hun werk werd gemineerd en sloegen alarm. Een mineur begon daarop een tegenmijn gereed te maken. Om ongeveer half vier 's middags, nadat de Fransen hun mijn met kruut hadden gevuld, bracht hij de tegenmijn tot ontploffing.

„De hits die wij gevoelde doen de mijn sprong (zijnde er maar eenentwintig stappen vanaf) was onbegrijpelijk. Alle de ovens, daar ik met mijn gesigt, sooals te seggen, voor gelegen heb, als daar men lood, ijser en glas smelt, zijn niet te vergelijken bij soo een mijn [aldus Van As].”

Na de explosie bestormden de Fransen de lunet in de verwachting dat

hun mijn een bres zou hebben geslagen. Een bloedig gevecht van een half uur volgde, waarbij meerdere keren Franse soldaten op de borstwering klommen maar er door de verdedigers weer vanaf werden geschoten. Van As verloor tijdens dit gevecht en door de voorafgaande artilleriebeschietingen 18 van zijn 32 manschappen. Ook een Franse stormaanval op de lunet Utrecht werd afgeslagen.

Eind augustus was door Franse mijnen de hoofdgalerij voor de punt van Pucelle en de rechterface van het ravelijn Dedem ingestort en de 30ste moesten de verdedigers de lunet Zeeland prijsgeven. Cronström schatte dat de belegering tot dan toe de verdedigers niet veel minder dan 2.500 man aan doden en gewonden had gekost. Om de troepen weer op krachten te laten komen, stuurde hij de eenheden die het meest geleden hadden naar de linie en verving hen door verse bataljons. Bovendien trokken dagelijks 1.100 man en 300 arbeiders van het korps van Saxen-Hildburghausen in de stad om het garnizoen bij te staan.

Dankzij een overvloed aan eten en drinken dat uit heel de Republiek naar Bergen op Zoom werd aangevoerd en gratis aan het garnizoen werd uitgedeeld, was het moreel van de troepen nog steeds hoog. Toch zag de toekomst er voor de verdedigers verre van rooskleurig uit, want zonder een nieuwe poging tot ontzet van buiten zou de vesting ondanks de dappere verdediging vroeger of later moeten vallen. Begin september wierpen de Fransen vijf bresbatterijen op – twee van vijf stukken en drie van drie stukken – die in de nacht van 8 op 9 september gereedkwamen. Hiermee werd bresgeschoten op de linkerface van Coehoorn, de rechterface van Pucelle, de rechterface van Dedem, het linker-oreillon van Coehoorn en het rechter-oreillon van Pucelle.

Optimisme

Aangezien Maastricht in het geheel geen gevaar liep om in deze veldtocht

nog belegerd te worden, was er eind augustus geen rechtvaardiging meer aan te voeren voor de passieve houding van de Oostenrijkse maarschalk Bathiani. Versterking van het korps van Schwartzberg kon dan ook niet langer geweigerd worden. Begin september was de sterkte ervan opgevoerd tot 30 bataljons, 42 eskadrons, 2.000 huzaren en een detachement van vijfhonderd man. De Oostenrijkse generaal Charles-Urbain graaf van Chanclos de Rets Brisuila (1686-1761), nam het commando van Schwartzberg over. Maar ook hij zag geen mogelijkheid het Franse belegeringsleger, dat toen tot ruim tachtig bataljons was versterkt, aan te vallen. Het enige waartoe Chanclos bereid was, was om door de huzaren en Kroatische lichte troepen de Franse aanvoerlijnen uit Antwerpen te laten afsnijden. En als de bezetting van Bergen op Zoom de verdediging kon blijven rekken tot de inval van de herfst dan zouden de Fransen vanzelf het beleg moeten opbreken. Na een bezoek aan Bergen op Zoom liet Chanclos aan Willem IV weten dat zonder onvoorziene ongevallen de vesting nog drie weken stand zou kunnen houden.

Cronström deelde het optimisme van Chanclos niet. In een gesprek met Dirk Hubert Verelst (1717-1774), Gedeputeerde te velde uit de Raad, op 10 september, kon hij hem niet de verzekering geven dat men over tien dagen nog meester van de stad zou zijn. De toestand liet zich nog duisterder aanzien toen drie dagen later, in de nacht van 13 op 14 september, de verdedigers eindelijk de lunet Utrecht moesten opgeven. De volgende dag werd begonnen met de aanleg van een linie tussen Fort Pinsen en de zee tot dekking van de terugtocht van het garnizoen „(...) indien men onverhoopt sig geobligeert mogte vinden de stad te moeten abandonneeren.” Daarnaast waren alle generaals en ingenieurs van mening dat een begin moest worden gemaakt met het ondermijnen van het vestingfront aan de kant van de Steenbergse poort om alle verdedigingswerken daar op te blazen

als de stad ontruimd zou moeten worden. De Fransen zouden dan een compleet verwoeste vesting in bezit krijgen waarin zij zich onmogelijk tijdens de winter zouden kunnen handhaven. Cronström geloofde echter niet dat er nog tijd genoeg was om dat te kunnen voorbereiden. Wel was hij vast van plan de strijd tot in de straten en huizen voort te zetten om zich daarna al vechtend naar Tholen en Steenberg terug te trekken.

Löwendal was intussen in het geheel niet te spreken over de voortgang van het beleg. Na twee maanden van zware strijd waren de Fransen pas in het bezit geraakt van de bedekte weg. Als de grachtvergang en het beklimbaar maken van de bressen even langzaam in zijn werk zouden gaan, was de kans niet denkbeeldig dat het beleg zou moeten worden opgebroken. Tegen het advies van al zijn ingenieurs in besloot hij daarom tot een bestorming, terwijl de bressen nog niet stormrijp waren. De aanval zou gelijktijdig worden uitgevoerd op de bastions Coehoorn en Pucelle en het ravelijn Dedem. De bastions zouden worden bestormd door twee colonnes van elk vijf compagnieën grenadiers en vijftig dragonders te voet, gevolgd door drie bataljons, drie 'brigades' sappeurs, twintig kanonnières, acht man met haken en breekijsers en driehonderd arbeiders onder leiding van een ingenieur. Voor de aanval op Dedem werden bestemd honderd vrijwilligers, vier compagnieën grenadiers, een bataljon, twee 'brigades' sappeurs, tien kanonnières en driehonderd arbeiders.

Een fatale dag

De Franse aanval kwam als een donderslag bij heldere hemel voor de verdedigers. De commandant van de vestingartillerie, kapitein Carel Frederik baron van Verschuer, verklaarde naderhand dat „(...) niet de minste gedagten [hadde], dat den vijand dien fatalen dag eenen generaalen storm souden hebben durven waegen, selfs niet in de eerste 8 à 14 volgende. Ook

hebbe niet bespeurt dat imand, groot of kleyne, dat voor doenlijk hield.” De verbazing hierover was zo groot omdat de bressen nog onbeklimbaar waren en de aangevallen werken gemakkelijk door hun bezettingen verdedigd konden worden. Op zowel Pucelle als Coehoorn bevond zich een kapitein met tachtig man, waarvan dertig aan de bres en de overige achter het retranchement waren geposteerd. Op Dedem lag een kapitein met honderd man; de achterzijde van het ravelijn werd gedekt door twee compagnieën grenadiers. In totaal telde de bezetting van alle werken ruim 2.050 man en daarnaast was er nog een reserve van 1.100 man.

Op 16 september, om ongeveer vier uur 's morgens, na een salvo uit al het belegeringsgeschut, bestormden de Fransen Bergen op Zoom. De 20-jarige Staatse ingenieur Carel Diederik du Moulin (1727-1793) beschrijft hoe zij het bastion Coehoorn binnendrongen.

„Naardat de vijanden de cunet wel gevult en hordes sooals ik gesien hebbe daarover gelegd hadden, soo hebben se bombes met lang brandende buissen (in hoope dat volgens gemeen gebruik onse luiden sig souden neederleggen) geworpen en daarop met het canon waar se bres meede schooten, sonder cogels geschooten opdat diegeene die boven waeren sig soude inbeelden dat se nog bresschooten. In tuschen tijd sijn haare granadiers gegaan naar een poortje dat an het orillion was en communicatie had in de drooge gragt en in de beneedenflanq. Hetselve hebben de Franse opengebrooken, in de beneedenflanq gegaan en met onse luiden die daar vlugteten op de capitaale gordine gekoomen dierec nae de bastions begeeven en ons volk in de rug geattaqueert. Ondertuschen de andere de bres opgekoomen en soo onse luiden direct hebben doen vlugten en soo meester geworden.”

De aanval op Pucelle verliep niet minder succesvol voor de Fransen. →

Via de bres drongen zij het bastion binnen en veroverden na een kort gevecht het retranchement. Ook op het ravelijn hadden de verdedigers zich op de grond geworpen om bescherming te zoeken tegen de bommenregen. Zij werden allemaal door de Fransen met de bajonet 'gemassacereert'. Dat de Fransen zo gemakkelijk de bastions en het ravelijn konden bestormen, kan voor een deel worden verklaard uit het ontbreken van water in de gracht. Door een aanhoudende oostenwind was het steeds dood tij geweest, zodat er geen zeewater in de grachten gelaten had kunnen worden. „(...) doch sou ons dat waader niet veel geholpen hebben [verklaarde Hessen-Phillipsthal naderhand], omdat de schleus di het waader in de trooche krachd moeste houden geborsten waar en niet in staat om het minste gewichd waader te kunnen houden...” Wel was er de cunette die eerst door de Fransen moest worden gevuld en door het geschut in de flanken van de beide bastions en het ravelijn bestreken werd, maar geen enkel schot werd uit de daar geplaatste kanonnen gelost. Na de verovering van de bressen verplaatste de strijd zich naar het binnenste van de stad.

Plunderingen

Tussen vier uur en half vijf 's morgens werd Hessen-Phillipsthal van de Franse aanval op de hoogte gesteld,

waarna hij alarm liet slaan en zich met de beschikbare troepen voor het kwartier van Cronström in het Markiezenhof verzamelde. Een paar uur werd er in de straten gevochten, maar nadat duidelijk werd dat de Fransen probeerden de verdedigers van de Steenbergse poort af te snijden, gaf Hessen-Phillipsthal bevel tot terugtocht. Cronström was intussen naar de linie gereden om daar orde op zaken te stellen. Met uitzondering van het regiment Rechteren dat zich in het kamp 'Kijk in de Pot' bevond, kon vrijwel het complete garnizoen aan de Fransen ontkomen en trok zich samen met de eenheden in de linie in goede orde terug. De inwoners van Bergen op Zoom kwamen er minder gelukkig vanaf. Het was een oud oorlogsrecht dat een stad die stormenderhand ingenomen was, mocht worden geplunderd en Löwendal kon zijn soldaten dat recht niet ontzeggen. De Fransen gingen gruwelijk te keer: ze mishandelden en verkrachtten de weerloze burgers en plunderden hun huizen.

„Alle de rapporten uyt Bergen [schrijft Verelst de 17de] komen daerop uyt dat de vijanden met een terrible woede te werk hebben ge-gaen: vrouwen en kinders gemassacereerd, gebrant, geplundert, enfin alle excessen gedaen die aen de barbaerste volkeren niet gepermitteert sijn. Selfs segt men dat sij vermoort hebben de sieke en gekwete die sig in de hospitalen bevonden. Tot van

de morgen sag men de gantsche stad door nog branden.”

Het vermoorden van de gewonden en zieken was maar ten dele waar, want 74 officieren en 1.196 onderofficieren en soldaten van het garnizoen werden door de Fransen krijgsgevangen gemaakt.

De verliezen die de verdedigers tijdens het beleg hebben geleden zijn niet met zekerheid vast te stellen. Het enige dat bekend is, is dat tot 24 augustus ongeveer 2.500 doden en gewonden te betreuren waren en dat in de laatste weken van het beleg dagelijks vijftig tot zestig soldaten sneuvelde of gewond raakte, zodat, zonder 16 september mee te rekenen, het totale aantal doden en gewonden rond de 3.000 à 4.000 moet liggen. De Franse verliezen worden zeer uiteenlopend geschat op 4.000 tot 12.000 doden en gewonden.

De val van Bergen op Zoom gevolgd door de plundering ervan, bracht niet alleen in de Republiek maar in geheel Europa een schok te weeg. Als de vesting de 16de zo goed als verloren was geweest en die dag was ont-ruimd, dan zou iedereen Cronström en Hessen-Phillipsthal hebben geprezen voor een briljante verdediging na 58 dagen gebombardeerd en beschoten te zijn. Maar gezien het feit dat het ravelijn en de beide bastions door de verdedigers waren ondermijnd en de bressen nog niet stormrijp waren gemaakt, kon het verlies alleen aan de nalatigheid van de verdedigers geweten worden, waarvan alle blaam, hoe onterecht ook, op Cronström is geworpen. De Franse koning zat intussen danig met Löwendal in zijn maag: moest hij hem belonen voor zijn succes of hem bestraffen voor de gepleegde excessen? Lodewijk XV vroeg Maurits van Saksen om raad. Deze antwoordde: „il n'y a pas de milieu, il faut le faire pendre, ou le faire maréchal de France.”

De koning koos niet voor ophangen, maar voor de maarschalksstaf. Opnieuw bleek hoe gering in de krijg de afstand is tussen verering en verguizing.

Bronnen

Dit artikel is hoofdzakelijk gebaseerd op archiefmateriaal aanwezig in het Algemeen Rijksarchief (ARA), Eerste Afdeling, en het Koninklijk Huisarchief (KHA), beide te Den Haag.
ARA, Archief van de Hoge Krijgsraad 292-I
ARA, Archief van de Staten-Generaal 5472
ARA, Archief van de Raad van State 896-898 en 1899-II
KHA, Archief van Willem IV 172-75, 173-8, 173-11 en 173-36

Literatuur

Beau, A. von le - en R. von Hödl, *Österreichischer Erbfolge-Krieg 1740-1748*, IX, „Feldzüge 1745 bis 1748 in den Niederlanden” (Wenen 1914).
Browning, R., *The War of the Austrian Succession* (Phoenix Mill 1994).
Folkers, J.A., *Dagverhaal van het beleg van Bergen op Zoom in 1747* (Den Bosch 1895).
Geyl, P., *Willem IV en Engeland tot 1748 (Vrede van Aken)* (Den Haag 1924).
Schwarz, O.J.A., 'Eene bijdrage tot Neerlands krijgsgeschiedenis', in: *De Militaire Spectator*, 4de serie, deel 15 (Breda 1890) 31-56, 103-117, 145-154, 210-225, 270-282, 379-398 en 456-472.